

ΑΠΟΦΑΣΗ ΣτΕ Τμ. Στ' 2460/2021

1. Επειδή με την κρινόμενη αίτηση, η οποία ασκήθηκε κατά τον νόμο χωρίς καταβολή παραβόλου, ζητείται η αναίρεση της 802/2019 αποφάσεως του Διοικητικού Εφετείου Αθηνών. Με την εν λόγω απόφαση απορρίφθηκε έφεση του αναιρεσιδόντος ... κατά της 1705/2018 αποφάσεως του Τριμελούς Διοικητικού Πρωτοδικείου Αθηνών, καθό μέρος με αυτήν έγινε δεκτή προσφυγή του αναιρεσιβλήτου κατά της υπ' αριθμ. .../11.10.2007 πράξεως του Πρυτάνεως του εν λόγω Πανεπιστημίου και ακυρώθηκε η πράξη αυτή, με την οποία είχε γνωστοποιηθεί στον αναιρεσιβλήτο, υπάλληλο τότε του κλάδου ΠΕ Διοικητικού-Οικονομικού του ως άνω Πανεπιστημίου, ότι αυτό δεν νομιμοποιείται να του καταβάλει αναδρομικές αποδοχές Γενικού Διευθυντή από 14.02.2004, οπότε προήχθη, αναδρομικά, στον βαθμό αυτό. Ειδικότερα, με την αναιρεσιβαλλομένη –όπως και με την πρωτόδικη– απόφαση κρίθηκε, μεταξύ άλλων, ότι η ανωτέρω προσφυγή του αναιρεσιβλήτου είχε ασκηθεί παραδεκτώς ως δεύτερη προσφυγή κατά το άρθρο 70 παρ. 1 του Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας.
2. Επειδή στις παραγράφους 3 και 4 του άρθρου 53 του π. δ/τος 18/1989 (Α' 8), όπως αντικαταστάθηκαν με το άρθρο 12 παρ. 1 του ν. 3900/2010 (Α' 213) και ίσχυαν κατά τον κρίσιμο χρόνο, ορίζονται τα εξής: «3. Η αίτηση αναιρέσεως επιτρέπεται μόνον όταν προβάλλεται από τον διάδικο με συγκεκριμένους ισχυρισμούς που περιέχονται στο εισαγωγικό δικόγραφο ότι δεν υπάρχει νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας ή ότι υπάρχει αντίθεση της προσβαλλομένης αποφάσεως προς τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας ή άλλου ανωτάτου δικαστηρίου είτε προς ανέκκλητη απόφαση διοικητικού δικαστηρίου [...] 4. Δεν επιτρέπεται η άσκηση αίτησης αναιρέσεως όταν το ποσό της διαφοράς που άγεται ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας είναι κατώτερο από σαράντα χιλιάδες ευρώ [...]». Κατά την έννοια των εν λόγω διατάξεων, για το παραδεκτό της αιτήσεως αναιρέσεως απαιτείται η συνδρομή των προϋποθέσεων και των δύο ως άνω παραγράφων, 3 και 4, του άρθρου 53· τόσον δηλαδή του κατά την παράγραφο 4 ελαχίστου ποσού της διαφοράς (επί διαφορών με χρηματικό αντικείμενο) όσον και της προβολής των κατά την παράγραφο 3 ισχυρι-

Πρόεδρος:
Ιωάννης Γράβαρης,
Αντιπρόεδρος
Εισηγήτρια:
Κασσιανή Μαρίνου,
Πάρεδρος ΣτΕ

σμών σχετικά με τη νομολογία. Κατά την τελευταία δε αυτή διάταξη, ο αναιρεσείων οφείλει να διαλάβει στο αναιρετήριο συγκεκριμένους, ειδικούς και τεκμηριωμένους ισχυρισμούς περί του ότι με καθένα των προβαλλόμενων λόγων αναιρέσεως τίθεται νομικό ζήτημα, ζήτημα δηλαδή ερμηνείας διατάξεως νόμου ή γενικής αρχής του ουσιαστικού και του δικονομικού δικαίου, το οποίο είναι κρίσιμο για την επίλυση της διαφοράς και επί του οποίου, μεταξύ άλλων, δεν υπάρχει νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας (ΣτΕ 203/2021, 1527, 172/2018 κ.ά.).

3. Επειδή, όπως προκύπτει από την αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση, ύστερα από την υπ' αριθμ. 4301/24.7.2003 προκήρυξη-πρόσκληση του Πρυτάνεως του αναιρεσειόντος Πανεπιστημίου για την πλήρωση της θέσεως του Γενικού Διευθυντή Διοικητικών Υπηρεσιών του Πανεπιστημίου, σύμφωνα με τις διατάξεις του ν. 2683/1999, υποβλήθηκαν δύο αιτήσεις υποψηφιότητας υπαλλήλων, μεταξύ των οποίων και του ήδη αναιρεσιβλήτου υπαλλήλου του κλάδου ΠΕ Διοικητικού-Οικονομικού στο αναιρεσειόν Πανεπιστήμιο. Ακολούθως, με τις διατάξεις του ν. 3260/2004, ο οποίος άρχισε να ισχύει ενώ εκκρεμούσε ήδη ενώπιον του Πανεπιστημίου η διαδικασία της πληρώσεως της θέσεως του Γενικού Διευθυντή, ρυθμίσθηκε εκ νέου το σύστημα βαθμολογικής κλίμακας, καθώς και ο τρόπος αναδείξεως των Προϊσταμένων των οργανικών μονάδων. Λόγω της νομοθετικής αυτής μεταβολής, καθυστέρησε η διαδικασία πληρώσεως της ως άνω θέσεως, ολοκληρώθηκε δε εν τέλει με την υπ' αριθμ. .../12.12.2006 απόφαση της Συγκλήτου του αναιρεσειόντος Πανεπιστημίου και την επιλογή με αυτήν για την εν λόγω θέση του αναιρεσιβλήτου· ο οποίος και προήχθη στον βαθμό του Γενικού Διευθυντή, αναδρομικά από 14.02.2004, με την υπ' αριθμ. .../ 21.12.2006 πράξη του Πρυτάνεως του Πανεπιστημίου. Ενόψει αυτού, ο Πρύτανης ζήτησε, με το υπ' αριθμ. .../28.6.2007 έγγραφό του, από το Γενικό Λογιστήριο του Κράτους (εφεξής ΓΛΚ) να του γνωρίσει εάν ο αναιρεσίβλητος δικαιούται αναδρομικές αποδοχές στον βαθμό του Γενικού Διευθυντή από 14.02.2004. Ο Διευθυντής του ΓΛΚ απάντησε, με το υπ' αριθμ. .../25.9.2007 έγγραφό του ότι «[...] δεν μπορεί να τύχει ο ενδιαφερόμενος καταβολής αναδρομικών αποδοχών Γενικού Διευθυντή, επειδή η απαίτησή του αυτή δεν βρίσκει έρεισμα στον νόμο ή σε εκτελεστό τίτλο από τελεσίδικη δικαστική απόφαση, ούτε προκύπτει ότι έχει εφαρμοστεί στην προκειμένη περίπτωση η διαδικασία για την αναγνώριση, εξωδίκως, αποδοχών ή περιοδικών παροχών, που προβλέπεται από τις περί του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους διατάξεις [...]». Κατόπιν αυτών, ο Πρύτανης του αναιρεσειόντος κοινοποίησε, με την υπ' αριθμ. .../11.10.2007 πράξη του, στον αναιρεσίβλητο το ως άνω έγγραφο του ΓΛΚ, επισημαίνοντας ότι ύστερα από το έγγραφο αυτό το Πανεπιστήμιο «δεν νομιμοποιείται να σας καταβάλει αναδρομικές αποδοχές» [Γενικού Διευθυντή από 14.02.2004]. Κατά της πράξεως αυτής ο αναιρεσίβλητος άσκησε το από 11.12.2007 ένδικο βοήθημα, που επιγραφόταν «αίτηση ακύρωσης» ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας. Το ένδικο αυτό βοήθημα δεν έφερε υπογραφή δικηγόρου αλλά μόνο την υπογραφή του ιδίου του «αιτούντος». Το Συμβούλιο της Επικρατείας, με την 4251/2012 απόφασή του, ερμήνευσε το εν λόγω βοήθημα ως προσφυγή, την οποία και παρέπεμψε στο αρμόδιο Διοικητικό Πρωτοδικείο Αθηνών. Το τελευταίο, με την 140/2015 απόφασή του, απέρριψε την προσφυγή ως απαράδεκτη, με την ακόλουθη αιτιολογία: «[...] Εν προκειμένω, όμως, δεν υπογράφει το δικόγραφο της προσφυγής δικηγόρος, αλλά ο ίδιος ο προσφεύγων, που δεν ισχυρίζεται, άλλωστε, ότι είναι δικηγόρος, ούτε και προκύπτει η κατάθεσή του από δικηγόρο. Εξάλλου, δεν μπορεί να ληφθεί υπόψη η [...] παράσταση της δικηγόρου Αθηνάς - Μαρίας Σαμαρτζοπούλου - Χριστοδούλου ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας, δηλαδή ενώπιον δικαστηρίου αναρμοδίου. Περαιτέρω, η παρούσα υπόθεση δεν αφορά σε κάποια από τις περιπτώσεις των άρθρων 27 παρ. 2 και 3 του ΚΔΔ, στις

οποίες επιτρέπεται, κατ' εξαίρεση, η υπογραφή των δικογράφων από τους διαδίκους. Ενόψει αυτών, και δεδομένου ότι η υπογραφή του κρινόμενου εισαγωγικού δικογράφου από δικηγόρο ήταν απαραίτητη για την εγκυρότητά του, σύμφωνα με τις ισχύουσες, κατά τον κρίσιμο χρόνο κατάθεσής του, δικονομικές διατάξεις των άρθρων 45 παρ. 5 και 46 παρ. 1 του ΚΔΔ, το Δικαστήριο κρίνει ότι το δικόγραφο της υπό κρίση προσφυγής είναι άκυρο και, για το λόγο αυτό, που εξετάζεται αυτεπαγγέλτως, η κρινόμενη προσφυγή πρέπει να απορριφθεί ως απαράδεκτη [...]. Η απόφαση αυτή κοινοποιήθηκε στις 12.03.2015 στον αναιρεσίβλητο, εκείνος δε, στις 09.07.2015, άσκησε ενώπιον του Διοικητικού Πρωτοδικείου Αθηνών νέα προσφυγή, με την οποία, στρεφόμενος κατά του Πανεπιστημίου και του Ελληνικού Δημοσίου, ζήτησε εκ νέου την ακύρωση της προαναφερθείσας από 11.10.2007 πράξεως του Πρυτάνεως, προκειμένου να του καταβληθούν οι νόμιμες, όπως ισχυριζόταν, αναδρομικές αποδοχές από 14.02.2004 έως 21.12.2006, που αντιστοιχούν «στη διαφορά μεταξύ βαθμού Διευθυντή των μισθολογικών κλιμακίων και των λοιπών επιδομάτων, με τις αποδοχές του Γενικού Διευθυντή, όπως προβλέπονται από τις κείμενες διατάξεις». Το Διοικητικό Πρωτοδικείο, αφού έλαβε υπόψη το προηγηθέν ένδικο βοήθημα και την εν τέλει ως άνω απόρριψή του, εν συνεχεία, με την προμνημονευθείσα (σκέψη 1) 1705/2018 απόφασή του έκρινε ότι η νέα αυτή προσφυγή ασκήθηκε νομίμως ως δεύτερη προσφυγή κατά της ίδιας προσβαλλομένης πράξεως, σύμφωνα με το άρθρο 70 (παρ. 1) του Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας, «δεδομένου ότι, αφενός μεν, η από 11.12.2007 πρώτη προσφυγή έχει απορριφθεί τελεσίδικα, με την υπ' αριθμ. 140/2015 απόφαση του Δικαστηρίου τούτου, για τον τυπικό λόγο της μη υπογραφής του δικογράφου αυτής από δικηγόρο αλλά από τον ίδιο τον προσφεύγοντα [...], αφετέρου δε [η νέα προσφυγή], έχει ασκηθεί εμπρόθεσμα [...], εντός εξήντα ημερών από την κοινοποίηση [...] της τελεσίδικης απόφασης», ενώ, εξάλλου, η εν λόγω προσφυγή έχει το ίδιο αίτημα και ερείδεται επί της αυτής νομικής και ιστορικής αιτίας με την προσφυγή που απορρίφθηκε ως απαράδεκτη με την προαναφερόμενη προηγούμενη απόφασή του· εξετάζοντας δε την προσφυγή επί της ουσίας, την έκανε δεκτή και ακύρωσε την ως άνω .../11.10.2007 πράξη του Πρύτανη, με την οποία, όπως έκρινε, είχε εκδηλωθεί η άρνησή του να καταβάλει στον αναιρεσίβλητο αναδρομικώς από 14.02.2004 την ανωτέρω διαφορά αποδοχών. Κατά της ως άνω αποφάσεως, το αναιρεσίβλητο Πανεπιστήμιο άσκησε έφεση με την οποία προέβαλε, μεταξύ άλλων, ότι εσφαλμένα κρίθηκε πρωτοδίκως πως η από 09.07.2015 δεύτερη προσφυγή ασκήθηκε παραδεκτώς. Και τούτο γιατί, όπως ισχυρίσθηκε, η απόρριψη προσφυγής λόγω ακυρότητας του δικογράφου της –όπως εν προκειμένω η κατά τα προεκτεθέντα απόρριψη της πρώτης προσφυγής λόγω της υπογραφής του δικογράφου της μόνο από τον ίδιο τον προσφεύγοντα, και όχι από δικηγόρο– δεν εμπίπτει, κατά τη διάταξη του άρθρου 70 (παρ. 1 εδαφ. β') του ΚΔΔ στην έννοια της απορρίψεως της πρώτης προσφυγής «για τυπικούς λόγους», ώστε να επιτρέπεται κατά τη διάταξη αυτή η άσκηση δεύτερης προσφυγής· κατόπιν αυτού δε, η επίδικη προσφυγή, μη επιτρεπτή ως δεύτερη κατά την ανωτέρω διάταξη, ήταν απορριπτέα ως εκπροθέσμως ασκηθείσα. Και τούτο διότι, όπως ειδικότερα ισχυρίσθηκε το Πανεπιστήμιο, από την πλήρη γνώση, από τον αναιρεσίβλητο, της προσβληθείσας με την προσφυγή πράξεως του Πρυτάνεως (ήτοι της .../11.10.2007 πράξεως) –γνώση η οποία έλαβε χώρα το αργότερο, στις 11.12.2007, ημερομηνία συντάξεως της ανωτέρω «αίτησης ακύρωσης» έως την άσκηση της προσφυγής– παρήλθε χρονικό διάστημα μεγαλύτερο από τη νόμιμη προθεσμία των εξήντα (60) ημερών. Το διοικητικό εφετείο με την αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση έκρινε ότι «από την αδιάστικτη διατύπωση της διάταξης του άρθρου 70 (παρ. 1 εδάφιο δεύτερο) του ΚΔΔ (όπως ίσχυε μετά την αντικατάστασή της με το άρθρο 24 του ν. 4274/2014), με την οποία επιτρέπεται η άσκηση δεύτερης προσφυγής, όταν η πρώτη είχε απορ-

ριφθεί τελεσιδίκως “για λόγους τυπικούς”» και τον επιδιωκόμενο με αυτή σκοπό, που συνίσταται στην αποτροπή της ιδιαίτερα δυσμενούς συνέπειας που προκαλείται από την απόρριψη αυτή και στην πληρέστερη διασφάλιση του δικαιώματος παροχής αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, που κατοχυρώνεται στις αυξημένης τυπικής ισχύος διατάξεις των άρθρων 20 (παρ. 1) του Συντάγματος και 6 της κυρωθείσης με το ν. δ/μα 53/1974 [...] Σύμβασης της Ρώμης [...], συνάγεται ότι στις περιπτώσεις, κατά τις οποίες επιτρέπεται, κατ’ εξαίρεση, η άσκηση δεύτερης προσφυγής, περιλαμβάνεται και εκείνη της απόρριψης τελεσιδίκως αυτής (πρώτης προσφυγής) ως απαράδεκτης για το λόγο ότι το δικόγραφο της υπογράφεται μόνο από τον προσφεύγοντα και όχι από δικηγόρο, όπως απαιτείται από το νόμο». Κατόπιν αυτού δε απέρριψε τον περί του αντιθέτου ως άνω λόγο εφέσεως του Πανεπιστημίου, καθώς και τον ισχυρισμό του περί εκπροθέσιμης ασκήσεως της προσφυγής του αναιρεσιβλήτου, με την αιτιολογία ότι «[...] εμπροθέσμως ασκήθηκε στις 9.7.2015, ως δεύτερη, η εν λόγω προσφυγή του καθόσον σε περίπτωση κοινοποίησης στο διάδικο εκκλητής πρωτόδικης απόφασης, με την οποία απορρίφθηκε προσφυγή για τυπικό λόγο και κατά της οποίας αυτός επιλέγει να μην ασκήσει έφεση, η επίσης 60ήμερη προθεσμία για την άσκηση δεύτερης προσφυγής αρχίζει, κατά την έννοια του άρθρου 70 [...] να “τρέχει” αμέσως μόλις παρέλθει άπρακτη η προθεσμία της έφεσης [...]». Ακολούθως, το εφετείο απέρριψε την έφεση και καθόσον αφορούσε την ουσία της διαφοράς. Ήδη, με την κρινόμενη αίτηση, πλήσσει η ως άνω κρίση του δικάσαντος Διοικητικού Εφετείου, η αφορώσα στο παραδεκτό ασκήσεως της δεύτερης προσφυγής του αναιρεσιβλήτου και επαναλαμβάνονται ως λόγοι αναιρέσεως οι σχετικοί λόγοι που είχαν προβληθεί και με την έφεση του Πανεπιστημίου.

4. Επειδή η κρινόμενη αίτηση, κατατεθείσα την 07.06.2019, διέπεται από τις προπαρατεθείσες (σκέψη 2) διατάξεις του άρθρου 12 του ν. 3900/2010. Εξάλλου, η επίδικη διαφορά έχει, κατά τα προεκτεθέντα, χρηματικό αντικείμενο συνιστάμενο στις διεκδικούμενες από τον αναιρεσιβλήτο αναδρομικές αποδοχές, όπως αναφέρεται δε στο αναιρετήριο και βεβαιώνεται στο συνημμένο σε αυτό από 05.06.2019 σημείωμα προσδιορισμού διαφοράς της δικαστικής πληρεξουσίας του αναιρεσιβλήτου Πανεπιστημίου, το σχετικό ποσό ανέρχεται σε 70.146,77 ευρώ, υπερβαίνει δηλαδή το κατά τις ανωτέρω διατάξεις ελάχιστο όριο των 40.000 ευρώ για το παραδεκτό της αιτήσεως αναιρέσεως. Περαιτέρω, με το εισαγωγικό δικόγραφο, το αναιρεσίον προβάλλει ότι η κρινόμενη αίτηση ασκείται κατά τις ως άνω διατάξεις παραδεκτώς, διότι για το κρίσιμο ως άνω ζήτημα που έκρινε η αναιρεσιβαλλομένη, για το εάν δηλαδή η απόρριψη της πρώτης προσφυγής λόγω μη υπογραφής του δικογράφου από δικηγόρο εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 70 παρ. 1 εδάφιο β΄ του ΚΔΔ, δεν υφίσταται νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας. Ο ισχυρισμός αυτός είναι βάσιμος, διότι, πράγματι, δεν προκύπτει η ύπαρξη νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρατείας επί του εν λόγω ζητήματος και, συνεπώς, ο αντίστοιχος λόγος αναιρέσεως, προβαλλόμενος από της ως άνω απόψεως –αλλά και κατά τα λοιπά– παραδεκτώς, είναι εξεταστέος περαιτέρω.
5. Επειδή, κατά γενική αρχή του δικονομικού δικαίου, η νομιμότητα διαδικαστικής πράξεως, όπως το παραδεκτό της προσφυγής, κρίνεται βάσει του δικονομικού κανόνα που ισχύει κατά τον χρόνο στον οποίο η πράξη αυτή επιχειρείται, εκτός αν άλλως ορίζεται με ειδικές διατάξεις (βλ. ΣτΕ 2122/2013 για προσφυγή, πρβλ. ΣτΕ 3842, 340/2012, 3013/2010 για αγωγή).
6. Επειδή στο άρθρο 76 του Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας (ν. 2717/1999, Α΄ 97/17.5.1999, εφεξής ΚΔΔ) ορίζονταν, αρχικώς, τα εξής: «1. Είναι απαράδεκτη η άσκηση δεύτερης αγωγής, με

το αυτό αντικείμενο, από τον ίδιο ενάγοντα. 2. Αγωγή, από το δικόγραφο της οποίας παραιτήθηκε ο ενάγων, θεωρείται ότι δεν ασκήθηκε». Κατά τα ήδη δε κριθέντα (βλ. ΣτΕ Ολομ. 3840/2009, 27, 97, 2292/2011, 334, 340, 3351/2012, 2892/2014, 2365/2016, πρβλ. ΣτΕ 3013/2010), το κατά το ως άνω άρθρο απαράδεκτο της ασκήσεως δεύτερης αγωγής δεν αντίκειται στη διάταξη του άρθρου 20 παρ. 1 του Συντάγματος που κατοχυρώνει το δικαίωμα δικαστικής προστασίας.

7. Επειδή με την παράγραφο 1 του άρθρου 8 του ν. 3659/2008 (Βελτίωση και επιτάχυνση των διαδικασιών της δίκης στα τακτικά διοικητικά δικαστήρια και άλλες διατάξεις, Α' 77/7.5.2008) προστέθηκε νέα παράγραφος 2 (και η παλαιά αναριθμήθηκε ως 3) στο ανωτέρω άρθρο 76 του ΚΔΔ, με την οποία εισήχθη, ως πάγια ρύθμιση, εξαίρεση από τη γενική ως άνω απαγόρευση άσκησης δεύτερης αγωγής στην περίπτωση που «η πρώτη έχει απορριφθεί τελεσιδίκως για λόγους τυπικούς» και ορίσθηκε ότι στην περίπτωση αυτή «κατ' εξαίρεση επιτρέπεται η άσκηση δεύτερης αγωγής [...] εντός προθεσμίας εξήντα (60) ημερών από την κοινοποίηση της τελεσιδικής απόφασης» και ότι «τα αποτελέσματα της άσκησής της ανατρέχουν στο χρόνο άσκησης της πρώτης». Στην αιτιολογική έκθεση του ως άνω νόμου αναφέρεται: «Σε αντίθεση προς την προϊσχύσασα ρύθμιση του άρθρου 29 παρ. 2 του π.δ. 341/78 για τις αγωγές στη διοικητική δίκη, αλλά και προς την αντίστοιχη ρύθμιση του άρθρου 222 του ΚΠολΔ για τις αγωγές στην πολιτική δίκη, η ισχύουσα ρύθμιση του άρθρου 76 παρ. 1 του ΚΔΔ απαγορεύει την άσκηση δεύτερης αγωγής με το αυτό αντικείμενο από τον ίδιο ενάγοντα, ακόμη και σε περιπτώσεις κατά τις οποίες η πρώτη αγωγή απερρίφθη για λόγους τυπικούς και η αξίωση του ενάγοντος δεν έχει υποπέσει ακόμη σε παραγραφή. Η ρύθμιση αυτή παρίσταται, στην τελευταία αυτή περίπτωση, αδικαιολόγητη και αντίθετη με τη γενική δικονομική αρχή που συνάγεται από τις προμνημονευθείσες διατάξεις. Για το λόγο αυτόν, με την προτεινόμενη ρύθμιση αίρεται, στην εν λόγω περίπτωση, το απαράδεκτο, τάσσεται όμως, ταυτοχρόνως στον ενάγοντα και συγκεκριμένη επαρκής προθεσμία για την άσκηση της νέας αγωγής, προκειμένου να μην διαιωνίζεται η σχετική εκκρεμότητα». Εξάλλου, με την παράγραφο 2 του αυτού άρθρου 8 του ν. 3659/2008 θεσπίσθηκε και αντίστοιχη μεταβατική διάταξη, σύμφωνα με την οποία η νεότερη αυτή ρύθμιση καταλαμβάνει και τις εκκρεμείς υποθέσεις. Κατά τα ήδη δε γενόμενα δεκτά, η τελευταία αυτή διάταξη, ως μη καταλαμβάνουσα τα τελεσιδίκως κριθέντα (δηλαδή υποθέσεις όπου η δεύτερη αγωγή είχε ήδη τελεσιδίκως απορριφθεί κατ' εφαρμογή των προϊσχυσασών διατάξεων του ΚΔΔ, Σ.τ.Ε. 2365/2016, 344/2012, 27/2011 κ.ά.), δεν αντίκειται στις διατάξεις των άρθρων 4 παρ. 2, 2 παρ. 1 και 26 και 87 του Συντάγματος, διότι η αναδρομική αυτή ρύθμιση συνοδεύεται, κατά τα προεκτεθέντα, από αντίστοιχη πάγια ρύθμιση, η οποία έχει γενικό και αντικειμενικό χαρακτήρα (βλ. ΣτΕ 1369/2018 επτ.).

8. Επειδή, εξάλλου, στο άρθρο 70 του ΚΔΔ ορίζονταν, αρχικώς, τα εξής: «1. Είναι απαράδεκτη η άσκηση δεύτερης προσφυγής από τον ίδιο προσφεύγοντα κατά της αυτής πράξης ή παράλειψης. 2. Προσφυγή, από το δικόγραφο της οποίας παραιτήθηκε ο προσφεύγων, θεωρείται ότι δεν ασκήθηκε». Κατά τα ήδη δε κριθέντα (βλ. ΣτΕ 2800/2018), η δικονομική αυτή ρύθμιση, η οποία είναι επανάληψη προγενέστερων διατάξεων της φορολογικής δικονομίας και της δικονομίας των λοιπών διοικητικών διαφορών ουσίας [βλ. και άρθρα 83 του Κ.Φ.Δ. (π. δ/γμα 331/1985, Α' 116) και 29 παρ. 1 του π. δ/τος 341/1978 (Α' 71)], αποτελεί ειδικότερη εκδήλωση της γενικής αρχής της άπαξ ασκήσεως των ένδικων βοηθημάτων στη διοικητική δίκη, η οποία, στην περίπτωση της προσφυγής όπως άλλωστε και της αιτήσεως ακυρώσεως (πρβλ. ΣτΕ

4584/2015, 91/2015, 3651/2013, 4726/2012, 1585/2012, 2480/2011, 387/2011 κ.ά.), έχει ως δικαιολογητικό λόγο πέραν της ίσης μεταχειρίσεως των διαδίκων, τη σταθερότητα των διοικητικών καταστάσεων, με την αποφυγή της παράτασης της εκκρεμότητας που προκαλείται από την αμφισβήτηση της νομιμότητας εκτελεστών διοικητικών πράξεων, εξοπλισμένων με το τεκμήριο της νομιμότητας.

9. Επειδή, εν συνεχεία, με το άρθρο 83 του ν. 4139/2013 (Α΄ 74/20.3.2013) προστέθηκαν στην ως άνω παράγραφο 1 του άρθρου 70 του ΚΔΔ νέα εδάφια με το εξής περιεχόμενο: «Κατ' εξαίρεση επιτρέπεται η άσκηση δεύτερης προσφυγής, όταν η πρώτη έχει απορριφθεί τελεσιδικώς για λόγους τυπικούς. Η προσφυγή αυτή ασκείται εντός προθεσμίας εξήντα (60) ημερών από την κοινοποίηση της τελεσίδικης απόφασης και τα αποτελέσματα της άσκησής της ανατρέχουν στον χρόνο άσκησης της πρώτης». Σύμφωνα με το άρθρο 98 του ίδιου νόμου, το οποίο διορθώθηκε με νέα δημοσίευση στο φύλλο της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως (Α΄ 92/19.4.2013), το άρθρο 83 καταλαμβάνει και τις εκκρεμείς υποθέσεις. Όπως αναφέρεται στην αιτιολογική έκθεση του ν. 4139/2013, «Με τη ρύθμιση αυτή, κατ' αναλογία με τις εν ισχύ διατάξεις του άρθρου 76 του ΚΔΔ, επιδιώκεται η δυνατότητα θεραπείας περιπτώσεων απόρριψης προσφυγής για τυπικούς λόγους, ώστε πέραν των άλλων, να αποτρέπεται η ιδιαίτερα δυσμενής συνέπεια που προκαλείται από την απόρριψη αυτή και να διασφαλίζεται πληρέστερα το δικαίωμα δικαστικής προστασίας των διαδίκων. Επιτυγχάνεται, εξάλλου, για την ταυτότητα του λόγου και για λόγους ασφαλείας δικαίου το ενιαίο της αντιμετώπισης ενδίκων βοηθημάτων που απορρίφθηκαν για τυπικό λόγο». Όπως αναφέρθηκε δε κατά τη συζήτηση του σχετικού σχεδίου νόμου στη Βουλή (Πρακτικά συνεδριάσεως ΡΛΘ΄ της 6ης Μαρτίου 2013, σελ. 8579), «[...] είναι προφανές ότι η ρύθμιση βρίσκεται σε απόλυτη συμφωνία με την αρχή της δικονομικής ισότητας των διαδίκων, ακόμη και αν ο ένας εξ αυτών είναι το κράτος. Είναι αρχή που διαπνέει το εθνικό αλλά και το ευρωπαϊκό δίκαιο. Διότι μέχρι τώρα δινόταν η δυνατότητα μόνο στη διοίκηση να επανέλθει, εκδίδοντας νέα επαχθή διοικητική πράξη κατά του πολίτη, στην περίπτωση που η πρώτη διοικητική πράξη είχε ακυρωθεί από το δικαστήριο για τυπικούς λόγους. Με την παρούσα διάταξη για πρώτη φορά δίνεται το ίδιο δικαίωμα και στον διοικούμενο». Στην έκθεση, εξάλλου, αξιολογήσεως συνεπειών της ρυθμίσεως αναφέρεται για τη συγκεκριμένη διάταξη: «Αντιμετωπίζεται το φαινόμενο της μη επαρκούς δικαστικής προστασίας πολιτών για τυπικούς λόγους και προκειμένου να διασφαλίζεται πληρέστερα το δικαίωμα δικαστικής προστασίας των διαδίκων».
10. Επειδή με τη ΣτΕ 2800/2018 κρίθηκε ότι οι πιο πάνω διατάξεις του άρθρου 83 του ν. 4139/2013, λόγω του εξαιρετικού τους χαρακτήρα, πρέπει να ερμηνεύονται στενά και κατά τρόπο εναρμονιζόμενο με το υφιστάμενο κατά την έναρξη της ισχύος τους γενικό δικονομικό πλαίσιο, στο οποίο εντάσσονται και οι κανόνες περί εμπροθέσμου και εν γένει περί παραδεκτού ασκήσεως της προσφυγής, κανόνες οι οποίοι ουδόλως εθίγησαν με τις νεότερες διατάξεις, ότι όπως αντιθέτως προκύπτει τόσο από το γράμμα των διατάξεων αυτών, στις οποίες γίνεται λόγος περί τυπικών λόγων απορρίψεως της προσφυγής και όχι περί ελλείψεως των απαιτούμενων κατά νόμον προϋποθέσεων παραδεκτού ασκήσεώς της, όσο και από τον σκοπό του νομοθέτη, όπως αυτός αποτυπώνεται στην αιτιολογική έκθεση του ν. 4139/2013, με τη ρύθμιση του άρθρου 83 «δεν παρέχεται η δυνατότητα εκ νέου ασκήσεως ενδίκου βοηθήματος, απορριφθέντος ως απαράδεκτου, λόγω μη πληρώσεως δικονομικής προϋποθέσεως, αλλά η δυνατότητα θεραπείας διαδικαστικού χαρακτήρα τυπικών ελλείψεων που, ως εκ της φύσεώς τους, μπορούν να καλυφθούν ή να συμπληρωθούν εκ των υστέρων, με την άσκηση νέας προ-

σφυγής», ότι «τέτοια έλλειψη δεν μπορεί να θεωρηθεί το εκπρόθεσμο της πρώτης προσφυγής, το οποίο, αντιθέτως, αποτελεί δικονομικό απαράδεκτο, μη δυνάμενο, ως εκ της φύσεώς του, να καλυφθεί εκ των υστέρων με την άσκηση δεύτερης προσφυγής, τα αποτελέσματα της οποίας, κατά ρητή πρόβλεψη του νόμου, ανατρέχουν στον χρόνο ασκήσεως της πρώτης» και ότι «υπό την αντίθετη ερμηνευτική εκδοχή, θα επιτρεπόταν κατ' ουσίαν η επανάσκηση απορριφθέντος, λόγω μη συνδρομής προϋποθέσεως παραδεκτού, ενδίκου βοηθήματος, ρύθμιση που, ανεξαρτήτως της συνταγματικότητάς της [...] θα οδηγούσε σε παράκαμψη των περί προθεσμιών διατάξεων της διοικητικής δικονομίας [...], αποτέλεσμα που, πέραν όλων των άλλων, δεν μπορεί να αποτελέσει απλή εξ αντανakλάσεως συνέπεια της εφαρμογής μιας ρυθμιζουσας, κατά βάση, άλλα ζητήματα δικονομικής διατάξεως».

- 11.** Επειδή, ακολούθως, η παράγραφος 1 του άρθρου 70 του ΚΔΔ, όπως είχε τροποποιηθεί κατά τ' ανωτέρω με το άρθρο 83 του ν. 4139/2013 αντικαταστάθηκε με το άρθρο 24 του ν. 4274/2014 (Α' 147/14.7.2014), το οποίο τυγχάνει, εν προκειμένω, εφαρμογής ως εκ του χρόνου ασκήσεως της προσφυγής του αναιρεσιβλήτου, ως εξής: «Είναι απαράδεκτη η άσκηση δεύτερης προσφυγής από τον ίδιο προσφεύγοντα κατά της αυτής πράξης ή παράλειψης. Κατ' εξαίρεση, επιτρέπεται η άσκηση δεύτερης προσφυγής όταν η πρώτη έχει απορριφθεί τελεσιδικώς για λόγους τυπικούς, εκτός από την περίπτωση της απόρριψης αυτής ως εκπρόθεσμης και τις περιπτώσεις εφαρμογής των διατάξεων των άρθρων 28 παρ. 3, 139Α και 277 παρ. 1 του παρόντος Κώδικα. Η προσφυγή αυτή ασκείται εντός προθεσμίας εξήντα (60) ημερών από την κοινοποίηση της τελεσιδικής απόφασης και τα αποτελέσματα της άσκησής της ανατρέχουν στο χρόνο άσκησης της πρώτης». Επί των διατάξεων αυτών, στην αιτιολογική έκθεση του ν. 4274/2014 αναφέρονται τα ακόλουθα: «Με το άρθρο 83 του ν. 4139/2013, κατ' αναλογία προς τα ισχύοντα επί αγωγής του ΚΔΔ (άρθρο 76) και του ΚΠολΔ (άρθρο 222), θεσπίστηκε το δικαίωμα άσκησης δεύτερης προσφυγής, προκειμένου να δοθεί η δυνατότητα θεραπείας περιπτώσεων απόρριψης της πρώτης προσφυγής για τυπικούς λόγους. Σκοπός του νομοθέτη ήταν, εκτός άλλων, να αποτρέπεται η ιδιαίτερα δυσμενής συνέπεια που προκαλείται από την απόρριψη αυτή και να διασφαλίζεται πληρέστερα το δικαίωμα δικαστικής προστασίας των διαδίκων. Με την προτεινόμενη ρύθμιση, για λόγους ασφάλειας δικαίου που συναρτώνται με την οριστικότητα των διοικητικών καταστάσεων αλλά και αποφυγής επανόδου διαδίκων, στους οποίους δόθηκε η ευκαιρία συμπλήρωσης τυπικών παραλείψεων, αποκλείεται η άσκηση δεύτερης προσφυγής, όταν η πρώτη έχει απορριφθεί ως εκπρόθεσμη, καθώς και όταν ο προσφεύγων έχει κληθεί από το δικαστήριο ή τον εισηγητή δικαστή, κατ' εφαρμογή των διατάξεων των άρθρων 28 παρ. 3, 139Α και 277 παρ. 1, να καλύψει τις τυπικές παραλείψεις ή την έλλειψη παραβόλου που οδήγησαν στην απόρριψη του ασκηθέντος ενδίκου βοηθήματος ως απαράδεκτου». Εξάλλου, οι αναφερόμενες, κατά τα ανωτέρω, στη διάταξη του άρθρου 70 παρ. 1 ως εξαιρέσεις διατάξεις των άρθρων 28 παρ. 3, 139Α και 277 παρ. 1 του ΚΔΔ έχουν ως ακολούθως: Το άρθρο 28 παρ. 3 ορίζει: «Αν, κατά τη διάσκεψη, διαπιστωθεί ότι τα κατά νόμο στοιχεία της νομιμοποίησης έχουν μεν υποβληθεί όλα, είτε εξαρχής είτε ύστερα από τη χορήγηση της κατά την προηγούμενη παράγραφο προθεσμίας, πλην αυτά παρουσιάζουν ελλείψεις, ο πρόεδρος του δικαστηρίου ή του οικείου τμήματος, με πράξη του, καλεί τον εμφανιζόμενο ως δικαστικό πληρεξούσιο να τα συμπληρώσει, μέσα σε τασσόμενη από αυτόν ανατρεπτική προθεσμία». Το άρθρο 139Α παρ. 1 (όπως προστέθηκε με το άρθρο 22 παρ. 5 του ν. 3226/2004 - Α' 24 και ως ίσχυε προ της αντικαταστάσεώς του από το άρθρο 25 παρ. 6 του ν. 4509/2017 - Α' 20) όριζε: «1. Αν υπάρχουν τυπικές παραλείψεις, ο πρόεδρος του πολυμελούς δικαστηρίου ή ο εισηγητής ή ο δικαστής του μονομελούς δικαστηρίου

καλεί, και μετά τη συζήτηση, τον πληρεξούσιο δικηγόρο ή το διάδικο, εφόσον παρίσταται αυτοπροσώπως, να τις καλύψει, τάσσοντας εύλογη κατά την κρίση του προθεσμία. 2. Η πρόσκληση γίνεται τηλεφωνικώς από τον γραμματέα, ο οποίος βεβαιώνει με σημείωση στο εσωτερικό του φακέλου της δικογραφίας το χρόνο της ειδοποίησης, τα ζητούμενα στοιχεία και την προθεσμία. Αν η τηλεφωνική πρόσκληση είναι αδύνατη ή δυσχερής, αποστέλλεται έγγραφο, αντίγραφο του οποίου τηρείται στο φάκελο της δικογραφίας. Στο αντίγραφο αυτό σημειώνεται η ημερομηνία αποστολής του εγγράφου». Το δε άρθρο 277 παρ. 1 (ως ίσχυε μετά την αντικατάστασή του από το άρθρο 22 παρ. 7 του ν. 3226/2004) όριζε: «Για το παραδεκτό των ένδικων βοηθημάτων και μέσων πρέπει, ως την πρώτη συζήτηση της υπόθεσης, να προσκομισθεί το προβλεπόμενο από τις κείμενες διατάξεις αποδεικτικό καταβολής παραβόλου. Αν δεν προσκομισθεί το αποδεικτικό αυτό ως την πρώτη συζήτηση της υπόθεσης, εφαρμόζονται τα προβλεπόμενα στο άρθρο 139Α».

- 12.** Επειδή με την ως άνω ΣτΕ 2800/2018 κρίθηκε αβάσιμο επιχείρημα περί του ότι οι νεότερες αυτές διατάξεις του ν. 4274/2014 (και όχι οι εκεί εφαρμοστέες του ν. 4139/2013) όρισαν το πρώτον πως η απόρριψη λόγω εκπροθέσμου εξαιρείται από τις περιπτώσεις «τυπικών λόγων» που δικαιολογούν επανάσκηψη της προσφυγής, με τη σκέψη ότι με τις νεότερες αυτές διατάξεις «δεν εισήχθη εξαίρεση από τον κανόνα του επιτρεπτού της άσκησης δεύτερης προσφυγής, ο οποίος, από της θεσπίσεώς του, δεν παρείχε, κατά τα ήδη εκτεθέντα, τη δυνατότητα καλύψεως του εκπροθέσμου απορριφθείσης εξ αυτού του λόγου προσφυγής, αλλ' αντιθέτως αποδόθηκε η έννοια της αρχικής δικονομικής ρυθμίσεως του άρθρου 83 του ν. 4139/2013, με την παράθεση στο κείμενο του νόμου, για λόγους σαφήνειας και προς άρση οποιασδήποτε ερμηνευτικής αμφισβήτησης, περιπτώσεων που ούτως ή άλλως δεν ενέπιπταν εξ αρχής στο πεδίο εφαρμογής της».
- 13.** Επειδή, τέλος, η ως άνω διάταξη τροποποιήθηκε εκ νέου με το άρθρο 25 παρ. 1 του ν. 4509/2017, μη εφαρμοστέο εν προκειμένω (Α' 201/22.12.2017), και η παράγραφος 1 του άρθρου 70 έλαβε εφεξής το ακόλουθο περιεχόμενο: «1. Είναι απαράδεκτη η άσκηση δεύτερης προσφυγής από τον ίδιο προσφεύγοντα κατά της αυτής πράξης ή παράλειψης. Κατ' εξαίρεση, επιτρέπεται η άσκηση δεύτερης προσφυγής, όταν η πρώτη έχει απορριφθεί τελεσιδικώς για οποιονδήποτε τυπικό λόγο και σε κάθε περίπτωση, εκτός από αυτή της απόρριψής της ως εκπροθέσμου, καθώς και όταν ο προσφεύγων κλήθηκε κατ' εφαρμογή των άρθρων 28 παράγραφος 3, 139Α και 277 παράγραφος 1 του παρόντος Κώδικα. Η προσφυγή αυτή ασκείται εντός προθεσμίας εξήντα (60) ημερών από την κοινοποίηση της τελεσίδικης απόφασης και τα αποτελέσματα της άσκησης της ανατρέχουν στο χρόνο άσκησης της πρώτης». Στην αιτιολογική έκθεση του νόμου αναφέρεται ότι «Η προτεινόμενη ρύθμιση διασαφηνίζει πλήρως την εφαρμογή του άρθρου 70 όπως αυτό τροποποιήθηκε με τη διάταξη του άρθρου 24 του ν. 4274/2014, καθώς καθίσταται εφαρμοστέα σε όλες γενικά τις κατηγορίες υποθέσεων, συμπεριλαμβανομένων των φορολογικών διαφορών, ώστε να αρθούν οι αμφιβολίες που ανέκυψαν στη νομολογία ειδικά ως προς τη συμπλήρωση του παραβόλου στις φορολογικές διαφορές». Στα δε πρακτικά της Διαρκούς Επιτροπής της Βουλής, αναφέρεται, μεταξύ άλλων, ότι η ρύθμιση αυτή «[...] πράγματι επιταχύνει τη διαδικασία της δικαιοσύνης και όχι μόνο αυτό, σώζει και το δικηγορικό κόσμο από πολλές περιπτώσεις απόρριψης των δικογράφων τους, των αγωγών τους, των προσφυγών τους, για λόγους που θα μπορούσαν να είχαν θεραπευθεί, κατά τη διάρκεια, με μία απλή κλήτευση, κλήση του συνηγόρου από τα δικαστικά όργανα, από τους δικαστές. [...]».
- 14.** Επειδή, κατά την άποψη του Τμήματος, ως απόρριψη προσφυγής για «τυπικό λόγο» που δικαιολογεί την άσκηση δεύτερης προσφυγής κατά τη διάταξη του άρθρου 70 παρ. 1 ΚΔΔ,

όπως τροποποιήθηκε κατά τ' ανωτέρω με το άρθρο 24 του ν. 4274/2014, νοείται κάθε περίπτωση –πλην των ρητώς θεσπιζομένων εξαιρέσεων– κατά την οποία η (πρώτη) προσφυγή απορρίπτεται για έλλειψη δικονομικής προϋπόθεσης ως απαράδεκτη, χωρίς να εξεταστεί κατά τη βασιμότητά της. Το ότι είναι αυτό το νόημα της ως άνω διατάξεως προκύπτει τόσο από το περιεχόμενο και τη διατύπωσή της όσο και από τον σκοπό και την ιστορία της. Εκτός δηλαδή από τη γενική και αδιάστικτη αναφορά σε «τυπικούς λόγους» και την ευθύς εξαρχής αιτιολόγηση της διατάξεως με γενικότητες περί εναρμονίσεως με τα ισχύοντα επί αγωγής, πληρέστερης διασφάλισης της δικαστικής προστασίας κ.λπ., με την τροποποίηση του ν. 4274/2014 και την εισαγωγή ρητών εξαιρέσεων, ιδίως εκείνης του εκπροθέσμου, έγινε σαφές ότι ο νομοθέτης αντιλαμβάνεται ως εμπόμποντα στον κανόνα κάθε εν γένει λόγο απαράδεκτου της προσφυγής ο οποίος προκάλεσε την απόρριψή της χωρίς να κριθεί η βασιμότητά της, πράγμα που θεωρήθηκε «ιδιαίτερα δυσμενές» (βλ. ανωτ. αιτιολογική έκθεση) ώστε να δικαιολογείται η παροχή μιας ακόμη ευκαιρίας για κρίση επί του βασίμου. Τούτο αποσαφηνίσθηκε δε ακόμη περισσότερο με τη μεταγενέστερη τροποποίηση του ν. 4509/2017 και τη χαρακτηριστικά πλέον ευρεία διατύπωση ότι χωρεί δεύτερη προσφυγή όταν η πρώτη έχει απορριφθεί «για οποιονδήποτε τυπικό λόγο και σε κάθε περίπτωση, εκτός [...]». Συνεπώς, η επίδικη εν προκειμένω περίπτωση του απαράδεκτου της προσφυγής λόγω μη υπογραφής του δικογράφου της από δικηγόρο, μη εμπόπουσα στις ως άνω εξαιρέσεις του νόμου, υπάγεται στην έννοια της απορρίψεως για τυπικό λόγο κατά την ανωτέρω διάταξη του άρθρου 70 ΚΔΔ, η οποία ορίζει ότι επιτρέπεται στην περίπτωση αυτή η άσκηση δεύτερης προσφυγής (υπό τις προϋποθέσεις που θεσπίζει προς τούτο). Εξάλλου, ναι μεν κατά τα παγίως γενόμενα δεκτά δικόγραφο που δεν φέρει υπογραφή δικηγόρου (στις περιπτώσεις όπου αυτή απαιτείται από τις οικείες δικονομικές διατάξεις) είναι, κατ' αρχήν, άκυρο (βλ. ενδεικτ. ΣτΕ Ολομ. 3351/1977, 1032/2009, 175/2017 πρβλ. ΣτΕ 3750/1979, 4108/1995, 479/1990, βλ. όμως ΣτΕ 2680/2003, καθώς και ΣτΕ 2713/2002 και τη σε συνέχεια αυτής ΣτΕ 1629/2003 καθώς και ΣτΕ 2849/2001 και τη σε συνέχεια αυτής ΣτΕ 434/2005, κατά δε τη χρησιμοποιούμενη από τον Άρειο Πάγο ορολογία, είναι δικονομικά ανυπόστατο βλ. ΑΠ 156/2013, 83/2008, 1509/2006) και, ως εκ τούτου, το οικείο ένδικο βοήθημα, λογιζόμενο ως μηδέποτε ασκηθέν, δύναται μεν να επανασκηθεί (βλ. ΣτΕ 325/1983, 4704/1986, 3491/2000) εφόσον όμως δεν έχει λήξει η σχετική προθεσμία (βλ. ΣτΕ 949/1999). Πλην οι κρίσεις αυτές, εξενεχθείσες υπό την ισχύ και εν όψει εφαρμογής διατάξεων που θέσπιζαν την απόλυτη απαγόρευση ασκήσεως δεύτερης προσφυγής (ή αιτήσεως ακυρώσεως) κατά της αυτής πράξεως ή στο πλαίσιο άλλων νομικών ζητημάτων, δεν μπορούν να συσχετισθούν με την ως άνω διάταξη του άρθρου 70 παρ. 1, η οποία το πρώτον προέβλεψε, κατά παρέκκλιση της αρχής της άπαξ ασκήσεως των ενδίκων μέσων, την ως άνω δυνατότητα και δη για όλες, κατ' αρχήν, τις περιπτώσεις απόρριψης για «τυπικούς λόγους», κατά τα προεκτεθέντα. Ως εκ τούτου, άλλωστε, δεν είναι πάντως από της ως άνω απόψεως κρίσιμο το ειδικότερο ζήτημα, εν όψει του πραγματικού της επιδίκου υποθέσεως, εάν η περίπτωση δικογράφου αρχήθεν ακύρου λόγω μη υπογραφής του από δικηγόρο ταυτίζεται με την περίπτωση όπου το δικόγραφο της προσφυγής ασκήθηκε αρχικώς ως δικόγραφο αιτήσεως ακυρώσεως, καθόλα έγκυρο εξ εσώψεως υπογραφής του (καίτοι υπεγράφετο μόνο από τον αιτούντα και όχι από δικηγόρο, ενόψει του ότι κατά τον κρίσιμο χρόνο οι σχετικές διατάξεις προέβλεπαν τη δυνατότητα αυτή) και, κατόπιν της ερμηνείας του από το επιληφθέν δικαστήριο ως προσφυγή κατέστη (συνεπεία της ερμηνείας αυτής) επιγενομένως άκυρο, λόγω ακριβώς μη πληρώσεως της δικονομικής αυτής προϋποθέσεως.

- 15.** Επειδή, από τα εκτεθέντα ανωτέρω (σκέψεις 6-13) προκύπτει ότι με τον ΚΔΔ, ο οποίος, από της ενάρξεως ισχύος του, κατήργησε όλες τις προϊσχύσασες αντίθετες προς αυτόν διατάξεις (βλ. ΣτΕ 3842, 340/2012, 3013/2010), θεσπίσθηκε αρχικά απόλυτη απαγόρευση ασκήσεως δεύτερης αγωγής (άρθρο 76) [όπως και προσφυγής (άρθρο 70)] από τον ίδιο ενάγοντα (ή προσφεύγοντα) με το αυτό αντικείμενο. Εντούτοις, και προκειμένου να υπάρξει εναρμόνιση των ρυθμίσεων της διοικητικής δικονομίας με τις ρυθμίσεις του ΚΠολΔ, όπως αυτές είχαν ερμηνευθεί από τον Άρειο Πάγο, όσον αφορά το ένδικο βοήθημα της αγωγής, το οποίο, εν πάση περιπτώσει, απαντάται και στα δύο δικονομικά συστήματα, τροποποιήθηκε το άρθρο 76 του ΚΔΔ (με τον ως άνω ν. 3659/2008) και χορηγήθηκε η δυνατότητα ασκήσεως δεύτερης αγωγής σε περίπτωση που η πρώτη απορριφθεί για τυπικούς λόγους. Η τροποποίηση αυτή δεν παρίσταται, κατ' αρχήν, αδικαιολόγητη, προεχόντως ενόψει του ότι το ένδικο μέσο της αγωγής τόσο στο αστικό δίκαιο όσο και στο διοικητικό δίκαιο ασκείται παραδεκτώς, μεταξύ άλλων, και εφόσον η σχετική αξίωση του ενάγοντος δεν έχει υποπέσει στην, κατά τις οικείες διατάξεις, οριζόμενη παραγραφή. Συνεπώς, είναι νοητή η άσκηση δεύτερης αγωγής, όταν η πρώτη έχει απορριφθεί για τυπικούς λόγους, διότι στην περίπτωση αυτή το ουσιαστικό δικαίωμα του ενάγοντος, ενόσω διαρκεί η παραγραφή, δεν έχει απολεσθεί και δεν έχει τύχει ουσιαστικής κρίσεως από το εκάστοτε αρμόδιο δικαστήριο.
- 16.** Επειδή, περαιτέρω, από τις ίδιες ως άνω σκέψεις προκύπτει ότι ο νομοθέτης, ορμώμενος από την τροποποίηση του άρθρου 76 παρ. 1 του ΚΔΔ με την οποία θεσπίσθηκε, κατά τα ανωτέρω, η δυνατότητα ασκήσεως δεύτερης αγωγής, προέβη σε αντίστοιχη τροποποίηση των διατάξεων του άρθρου 70 παρ. 1 και θέσπισε το δικαίωμα ασκήσεως δεύτερης προσφυγής, σε περίπτωση που η πρώτη απορριφθεί για τυπικούς λόγους με την αιτιολογία (ως αυτή εναργώς προκύπτει από τις σχετικές αιτιολογικές εκθέσεις και τα πρακτικά συζητήσεως στη Βουλή) ότι κατά τον τρόπο αυτό επιτυγχάνεται το ενιαίο της αντιμετώπισης ενδίκων βοηθημάτων που απορρίφθηκαν για τυπικό λόγο και εξομοιώνοντας τη δυνατότητα που έχει η Διοίκηση να επανέλθει σε περίπτωση ακυρώσεως διοικητικής πράξεως για τυπικό λόγο και να εκδώσει νέα πράξη απαλλαγμένη από τη διαγνωσθείσα τυπική πλημμέλεια με την περίπτωση που το ένδικο μέσο της προσφυγής απορρίπτεται για τυπικό λόγο. Υπολαμβάνοντας, δηλαδή, ότι ταυτίζονται οι τυπικοί λόγοι ακυρώσεως μίας διοικητικής πράξεως με τους τυπικούς λόγους απορρίψεως μίας προσφυγής κατά διοικητικής πράξεως και θεωρώντας ότι με τη θεσπιζόμενη εξομοίωση επέρχεται αποκατάσταση της «δικονομικής ισότητας των διαδίκων». Οι αντιλήψεις όμως αυτές υπό τις οποίες θεσπίσθηκε η ρύθμιση είναι νομικά εσφαλμένες. Κατ' αρχάς, λόγω της ουσιώδους διαφοράς μεταξύ προσφυγής και αγωγής. Αλλά και γιατί άλλο είναι η ακύρωση διοικητικής πράξεως για τυπικό λόγο και η επανάληψη της διορθωμένης σύμφωνα με την αρχή της νομιμότητας και κατά συμμόρφωση προς την ακυρωτική απόφαση, και άλλο η απόρριψη προσφυγής για τυπικό δικονομικό λόγο. Ειδικότερα, το ένδικο βοήθημα της προσφυγής, σε αντίθεση με την αγωγή, αφενός μεν ασκείται παραδεκτώς, μεταξύ άλλων, μόνον εντός συγκεκριμένης και δη αποσβεστικής προθεσμίας, αφετέρου δεν προσομοιάζει με τα προβλεπόμενα στον ΚΠολΔ ένδικα βοηθήματα, απαντώμενο μόνον στο πλαίσιο της διοικητικής δικονομίας και σύμφυτο με τις βασικές αρχές που τη διέπουν, μεταξύ των οποίων η αρχή της άπαξ ασκήσεως των ενδίκων βοηθημάτων (βλ. ΣτΕ 2800/2018, 2365/2016, 2088/2014, 3351/2012, 2292/2011, πρβλ. ΣτΕ 1085/2013, 2210/2012, 1965/2007, 1260/2006, 379/2004). Αρχή η οποία, στην περίπτωση της προσφυγής, όπως άλλωστε και της αιτήσεως ακυρώσεως (πρβλ. ΣτΕ 4584/2015, 91/2015, 3651/2013, 4726/2012, 1585/2012, 2480/2011, 387/2011

κ.ά.), διασφαλίζει, πέραν της ίσης μεταχειρίσεως των διαδίκων, τη σταθερότητα των διοικητικών καταστάσεων με την αποτροπή του κινδύνου παράτασης της εκκρεμότητας που προκαλείται από την αμφισβήτηση της νομιμότητας άμεσα εκτελεστών πράξεων της διοικήσεως, εξοπλισμένων με το τεκμήριο της νομιμότητας, οι οποίες, άλλωστε, ενδέχεται να αποτελέσουν το θεμέλιο για την έκδοση και άλλων διοικητικών πράξεων (πρβλ. ΣτΕ 2088/2014). Μέχρι την αντικατάσταση του άρθρου 70 παρ. 1 του ΚΔΔ από τις διατάξεις του άρθρου 83 του ν. 4139/2013, η απαγόρευση ασκήσεως δεύτερης προσφυγής αποτελούσε ειδικότερη εκδήλωση της γενικής αυτής αρχής. Συνεπώς, η καθιέρωση δικαιώματος ασκήσεως δεύτερης προσφυγής με τις προμνημονευθείσες αιτιολογίες και στην προεκτεθείσα έκταση (για κάθε κατ' αρχήν «τυπικό λόγο») έχει ως αποτέλεσμα να διαρρηγνύεται σε μεγάλο βαθμό και χωρίς να προκύπτει λόγος δημοσίου συμφέροντος η ως άνω βασική για το διοικητικό δίκαιο και τη διοικητική δικονομία αρχή· αλλά και να κλονίζεται το σύστημα κανόνων, το οποίο η έννομη τάξη έχει εισαγάγει για το παραδεκτό της προσφυγής, σύστημα το οποίο υπηρετεί –και γι' αυτό, άλλωστε, κρίνεται παγίως συνταγματικό– την εύρυθμη λειτουργία της διοικητικής δικαιοσύνης και εξακολουθεί να ισχύει, χωρίς να κρίνεται αναγκαία η τροποποίησή του. Η δε περαιτέρω αιτιολόγηση της θεσπίσεως της ως άνω ρυθμίσεως, σύμφωνα με την οποία «*αποτρέπεται η ιδιαίτερα δυσμενής συνέπεια που προκαλείται από την απόρριψη [της προσφυγής για τυπικούς λόγους] και [...] διασφαλίζεται πληρέστερα το δικαίωμα δικαστικής προστασίας των διαδίκων*», παραγνωρίζει, ως ήδη εξετέθη ανωτέρω, ότι η «*δυσμενής συνέπεια*» για την οποία γίνεται λόγος δεν οφείλεται παρά στην παραβίαση από τον πτώμενο διάδικο των ισχυόντων κατά τ' ανωτέρω και υπηρετούντων τη λειτουργία της Δικαιοσύνης δικονομικών κανόνων. Εξάλλου, όταν ο νομοθέτης θεσπίζει ο ίδιος, κατ' εκτίμηση των αναγκών έγκαιρης προόδου της δίκης και παροχής αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, διαδικαστικές προϋποθέσεις και δικονομικά απαράδεκτα (βλ. ΣτΕ 2124/2007), δύναται μεν, σε περίπτωση που υφίστανται συγκεκριμένοι λόγοι δημοσίου συμφέροντος ή αναφαίνονται έκτακτες και απρόβλεπτες συνθήκες, να εισαγάγει εξαιρετικές ρυθμίσεις. Δεν δύναται, όμως, χωρίς τη συνδρομή δικαιολογητικού λόγου να επιτρέπει την κατ' εξαίρεση θεραπεία πάσης διαδικαστικής πλημμέλειας ή δικονομικού απαραδέκτου, διότι τότε αφενός μεν παρέχει στους εκάστοτε διαδίκους την εντύπωση ότι μπορούν χωρίς συνέπειες να παραλύουν με παραλείψεις τους την εκπλήρωση του ταχθέντος με τις δικονομικές ρυθμίσεις νομοθετικού σκοπού, αφετέρου δε καταλήγει σε αδικαιολόγητη επιβάρυνση της λειτουργίας των διοικητικών δικαστηρίων με περαιωθείσες υποθέσεις, σε μη ορθολογική χρήση των πόρων που απαιτούνται για την εύρυθμη λειτουργία της δικαιοσύνης καθώς και σε αδικαιολόγητα ευνοϊκή μεταχείριση των διαδίκων οι οποίοι, καίτοι πδύνατο, δεν άσκησαν το δικαίωμά τους για παροχή δικαστικής προστασίας με τον ενδεικνυόμενο δικονομικό τρόπο, έναντι των λοιπών διαδίκων οι οποίοι τήρησαν άπασες τις προβλεπόμενες από τον ΚΔΔ προϋποθέσεις προκειμένου η προσφυγή τους να μην απορριφθεί για τυπικούς λόγους (πρβλ. ΣτΕ 3351/2012). Υπό τα δεδομένα όμως αυτά, η ανωτέρω περί δεύτερης προσφυγής ρύθμιση αντίκειται στη συνταγματική αρχή της ασφάλειας του δικαίου, η οποία απορρέει από την αρχή του κράτους δικαίου και ιδίως από τις διατάξεις των άρθρων 2 παρ. 1 και 25 παρ. 1 εδ. α' του Συντάγματος (βλ. και ΣτΕ 1596/2019), καθώς και στην κατά το Σύνταγμα (άρθρα 4 παράγραφος 1 και 20 παράγραφος 1) υποχρέωση του νομοθέτη να διασφαλίζει αφενός μεν την ουσιαστική ισότητα στη διαδικαστική και δικονομική μεταχείριση των διαδίκων, αφετέρου δε την αποτελεσματική παροχή δικαστικής προστασίας και την ορθολογική προς τούτο οργάνωση της Δικαιοσύνης (και ειδικότερα της Διοικητικής Δικαιοσύνης κατά τα άρθρα 94 και 95 Σ.).

17. Επειδή, ως ήδη εξετάθη ανωτέρω (σκέψη 14), το Τμήμα κρίνει ότι η διάταξη του άρθρου 70 παρ. 1 ΚΔΔ, ως ίσχυε κατά τον κρίσιμο χρόνο (εξακολουθεί δε να ισχύει και σήμερα έτι διευρυμένη ως προς το κρίσιμο νομικό ζήτημα), καταλαμβάνει όλους τους τυπικούς λόγους, ήτοι και τα δικονομικά απαράδεκτα και δη το απαράδεκτο που δημιουργείται λόγω της μη υπογραφής του δικογράφου από δικηγόρο και, κατ' επέκτασιν, κατά την ως άνω έννοια της διατάξεως αυτής είναι επιτρεπτή η άσκηση δεύτερης προσφυγής στην περίπτωση που η πρώτη προσφυγή απερρίφθη για τον ως άνω λόγο. Περαιτέρω δε το Τμήμα κρίνει (σκέψη 16) ότι η ως άνω διάταξη του άρθρου 70 παρ. 1 ΚΔΔ, καθό μέρος με αυτήν επιτρέπεται η άσκηση δεύτερης προσφυγής και στην περίπτωση που η πρώτη προσφυγή απερρίφθη ως απαράδεκτη λόγω μη υπογραφής της από δικηγόρο, αντίκειται στις διατάξεις των άρθρων 25 παρ. 1, 20 παρ. 1 και 4 παρ. 1 του Συντάγματος και, ως εκ τούτου, είναι μη εφαρμοστέα. Συνεπώς, το δικάσαν Διοικητικό Εφετείο Αθηνών, κρίνοντας αντιθέτως, έσφαλε και για τον λόγο αυτό η αναιρεσιβαλλόμενη απόφασή του θα ήταν αναιρετέα. Περαιτέρω, ενόψει του ότι η υπόθεση δεν χρειάζεται διευκρίνιση ως προς το πραγματικό, το Δικαστήριο θα έπρεπε να διακρατήσει την υπόθεση, να δεχθεί την έφεση του αναιρεσιόοντος για τον ανωτέρω αυτεπαγγέλτως εξεταζόμενο λόγο, να εξαφανίσει τη 1705/2018 απόφαση του Τριμελούς Διοικητικού Πρωτοδικείου Αθηνών, να εξετάσει την προσφυγή του αναιρεσιβλήτου και να την απορρίψει για τον αυτό λόγο. Όμως, ενόψει του ότι ο αναιρεσιβλήτος δεν άσκησε έφεση κατά της 140/2015 αποφάσεως του Διοικητικού Πρωτοδικείου Αθηνών (με την οποία απορρίφθηκε η πρώτη του προσφυγή), αλλά επέλεξε –ως είχε τη δικονομική δυνατότητα κατά το άρθρο 70 παρ. 1 ΚΔΔ– να αναμείνει να τελεσιδικήσει η πρωτόδικη απόφαση και εν συνεχεία να ασκήσει δεύτερη προσφυγή ως προς την νομιμότητα της οποίας δεν θα μπορούσε, πριν από τη δημοσίευση της παρούσης, να υπάρξει εύλογη αμφιβολία λόγω της ρητής νομοθετικής προβλέψεώς της, θα έπρεπε, για λόγους διασφαλίσεως της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας του, να θεωρηθεί ότι αναβιώνει από την κοινοποίηση σε αυτόν της αναιρετικής απόφασης η κατά το άρθρο 94 παρ. 1 ΚΔΔ προθεσμία για την άσκηση εφέσεως κατά της 140/2015 αποφάσεως του Διοικητικού Πρωτοδικείου Αθηνών (βλ. ΣτΕ 8/1988 Ολομ., πρβλ. ΣτΕ 3596/1971 Ολομ., πρβλ. και ΣτΕ 636/2021 επτ.). Λόγω της σπουδαιότητας όμως των ανωτέρω ζητημάτων, αλλά και καθώς η Ολομέλεια του Δικαστηρίου δεν έχει αποφανθεί επί του ζητήματος της συνταγματικότητας του άρθρου 70 παρ. 1 του ΚΔΔ ως ίσχυε κατά τον κρίσιμο χρόνο (και εξακολουθεί κατά τούτο να ισχύει και σήμερα έτι διευρυμένη), πρέπει τα ζητήματα αυτά να παραπεμφθούν ενώπιον της Ολομελείας, σύμφωνα με το άρθρο 100 παρ. 5 του Συντάγματος, το οποίο προσετέθη με το από 06.04.2001 Ψήφισμα της Ζ΄ Αναθεωρητικής Βουλής, και με το άρθρο 14 παρ. 2 του π. δ/τος 18/1989. □

ΣΧΟΛΙΟ ΣΤΗ ΣτΕ Τμ. ΣΤ΄ 2460/2021

Με τη σχολιαζόμενη απόφαση του Στ΄ Τμήματος παραπέμφθηκε προς επίλυση στην Ολομέλεια του Δικαστηρίου κατ' άρθρο 100 παρ. 5 του Συντάγματος το ζήτημα αν αντίκειται στις διατάξεις των άρθρων 25 παρ. 1, 20 παρ. 1 και 4 παρ. 1 του Συντάγματος το άρθρο 70 παρ. 1 ΚΔΔ, καθ' ό μέρος επιτρέπει την άσκηση δεύτερης προσφυγής και στην περίπτωση που η πρώτη προσφυγή απορρίφθηκε ως απαράδεκτη λόγω μη υπογραφής της από δικηγόρο. Βέβαια, στην τελευταία φράση της τελευταίας σκέψης της απόφασης επισημαίνεται ότι η Ολομέλεια δεν έχει αποφανθεί επί της συνταγματικότητας της ανωτέρω διάταξης του ΚΔΔ. Σε προηγούμενη κρίσιμη σκέψη (σκ. 16), η απόφαση αμφισβητεί γενικά τη συνταγματικότητα της διάταξης που επιτρέπει την άσκηση δεύτερης προσφυγής εντός ορισμένης προθεσμίας από την επέλευση της τελεσιδικίας απόφασης που απορρίπτει πρώτη όμοια για λόγο τυπικό. Η αμφισβήτηση αυτή αφορά τη δικαιολόγηση της παροχής αυτής της δικονομικής δυνατότητας τόσο ως προς την αιτιολόγησή της, όπως προκύπτει από τις αιτιολογικές εκθέσεις και τα πρακτικά συζήτησης στη Βουλή, όσο και ως προς τη συναρμογή της με τις αρχές που κατά την απόφαση, ερειδόμενη ως προς τούτο σε παλαιότερη νομολογία, διέπουν τη διοικητική δίκη ως σύστημα κανόνων δικαίων αλλά και ως έκφραση συνταγματικών κανόνων. Η αμφισβήτηση αυτή αφορά σε κάθε περίπτωση την έκταση της χορηγούμενης δυνατότητας.

Η απόφαση αυτή δεν είναι μεμονωμένη, αλλά πρέπει να συνδυαστεί με άλλες πρόσφατες, που συνθέτουν σαφή νομολογιακή τάση περιορισμού της τακτοποίησης τυπικών παραλείψεων μέσω της επανάσκησης ενδίκων βοηθημάτων. Ειδικότερα, διατυπώθηκε προδικαστικό ερώτημα από το Διοικητικό Πρωτοδικείο Χανίων κατ' εφαρμογή της διάταξης του άρθρου 1 παρ. 2 του ν. 3900/2010, σχετικά με το αν, κατά την έννοια του άρθρου 70 παρ. 1 ΚΔΔ, επιτρέπεται η άσκηση δεύτερης προσφυγής από τον ίδιο προσφεύγοντα κατά της ίδιας διοικητικής πράξης (ή παράλειψης), όταν η πρώτη προσφυγή έχει απορριφθεί τελεσιδικώς ως αόριστη (λόγω πλήρους αοριστίας όλων των λόγων της). Το ερώτημα που ανάγεται στις αρμοδιότητες του Α΄ Τμήματος, καθώς αφορά κοινωνικοασφαλιστική διαφορά, εκκρεμεί στην Ολο-

Μανόλης Ι. Βελεγράκης

Δικηγόρος Α.Π. – Δ.Ν.
στη Νομική Σχολή ΕΚΠΑ

μέλεια. Η εδώ σχολιαζόμενη απόφαση έχει ήδη απαντήσει στο παραπάνω προδικαστικό ερώτημα, που βέβαια θα κριθεί στην Ολομέλεια. Το άρθρο 70 παρ. 1 ΚΔΔ, όπως η παράγραφος αυτή αντικαταστάθηκε ολόκληρη από το άρθρο 24 του ν. 4274/2014 και μετέπειτα το δεύτερο εδάφιο της αντικαταστάθηκε από το άρθρο 25 παρ. 1 του ν. 4509/2017, καταλαμβάνει όλους τους τυπικούς λόγους, ήτοι και τα δικονομικά απαράδεκτα (σε σχέση με την πραγματική έκταση των ίσισμων απαράδεκτων κατά το άρθρο 70 παρ., βλ. παρακάτω). Αλλά και το Β΄ Τμήμα στις πρόσφατες ΣτΕ 416-419/2022 έκρινε, επί φορολογικής διαφοράς, ότι είναι απαράδεκτη η άσκηση δεύτερης προσφυγής από σύνδικο πτώχευσης, όταν η πρώτη προσφυγή είχε ασκηθεί από την πτωχή εταιρεία που δεν νομιμοποιείτο ενεργητικά. Και σε αυτήν την περίπτωση, πιο επιεικής αντιμετώπιση του ζητήματος ήταν δυνατή, δεδομένου ότι υποκείμενο των επίδικων υποχρεώσεων παραμένει και μετά την πτώχευση η πτωχή εταιρεία, που εκπροσωπείται πλέον νόμιμα από τον σύνδικο.

Η κατ' εξαίρεση άσκηση δεύτερης προσφυγής, όταν η πρώτη απορρίφθηκε για τυπικούς λόγους, δυνάμει πάγιας και γενικώς ισχύουσας διάταξης, όπως αυτή του άρθρου 70 παρ. 1 ΚΔΔ¹, πρέπει από την άποψη τόσο του συνταγματικού κύρους όσο και της εν γένει ρύθμισης των δικονομικών κανόνων από τον νομοθέτη να αντιδιασταλεί προς έκτακτες διατάξεις που χορηγούν προσωρινώς δικαίωμα επανάσκησης ενδίκων βοηθημάτων. Τέτοια έκτακτη ρύθμιση ήταν η πρόσφατη του άρθρου 382 ν. 4700/2020 που χορήγησε «περαιτέρω προθεσμία» για την επανάσκηση ενδίκων βοηθημάτων και μέσω σε φορολογικές και τελωνειακές διαφορές. Η διάταξη κρίθηκε ήδη αντισυνταγματική με τη ΣτΕ Ολ. 331/2021², σε συνέχεια παλαιότερων αποφάσεων με τις οποίες κρίθηκαν αντισυνταγματικές αντίστοιχες διατάξεις που αναβίωναν εκτάκτως και προσκαίρως προθεσμίες επανάσκησης ενδίκων βοηθημάτων ή μέσω³. Τέτοιες διατάξεις ορθώς κρίνονται αντίθετες στην αρχή της διάκρισης των εξουσιών και της δικαστικής ανεξαρτησίας. Ορθώς επίσης κρίνονται αντίθετες στην αρχή της ισότητας των διαδίκων, διότι σε αντίθεση με την πάγια ρύθμιση του άρθρου 70 παρ. 1 ΚΔΔ, αποσυναρτούν τη δυνατότητα επανάσκησης από τον χρόνο των διαδικαστικών πράξεων της συγκεκριμένης δίκης.

Η διάταξη του άρθρου 70 παρ. 1 ΚΔΔ εντάσσεται στη γενική προβληματική και υλοποιεί θεμιτή συνταγματικώς επιδίωξη της θεραπείας τυπικών ελλείψεων και της παροχής δικαστικής προστασίας επί της ουσίας των επίδικων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Η θεραπεία αυτή καταστρώνεται είτε με τη μορφή της διόρθωσης τυπικών παραλείψεων κατά τη διάρκεια της δίκης είτε με την παλινδικία, την προσδιορισμένη ως προς την προθεσμία επανάσκησης ενδίκου βοηθήματος (σε άλλες έννομες τάξεις και ενδίκου μέσου) και ως προς το πεδίο δεκτικών διόρθωσης παραλείψεων. Με άλλα λόγια, με την κάμψη στην τελευταία αυτή περίπτωση της αρχής της άπαξ άσκησης των ενδίκων βοηθημάτων και μέσω.

Η θεραπεία τυπικών ελλείψεων κατά τη διάρκεια της δίκης είναι γνωστή στο γαλλικό δικονομικό δίκαιο με τον όρο "régularisation". Ως τέτοια ορίζεται η διαδικασία διά της οποίας ένα απαράδεκτο που πλήττει το εισαγωγικό δικόγραφο διορθώνεται κατά τη διάρκεια της δίκης, κατ' αρχήν από τον προσφεύγοντα, με δική του πρωτοβουλία ή με αυτήν του δικαστηρίου, ή κατ' εξαίρεση από τον καθ' ου στρέφεται το ένδικο βοήθημα, με την προσκόμιση της προσβαλλόμενης πράξης

¹ Εφαρμόζεται και για την άσκηση δεύτερης ανακοπής, δυνάμει της γενικής παραπομπής στις διατάξεις του Πρώτου Μέρους του ΚΔΔ, βλ. ΔΠρΠειρ 920/2020.

² Βλ. σχόλιο Ευ. Παυλίδου, *Νομοθετικές επεμβάσεις στη διοικητική δίκη ή ο νομοθέτης ως «θεραπευτής» δικονομικών απαράδεκτων*, ΘΠΔΔ 2021, σελ. 367.

³ Άρθρο 40 ν. 1968/1991, διάταξη που κρίθηκε αντισυνταγματική με τη ΣτΕ Ολ. 2000/1992, άρθρο 22 παρ. 10 ν. 3226/2004, διάταξη που κρίθηκε αντισυνταγματική με τις ΣτΕ Ολ. 1657-9/2008.

ή στοιχείων εννόμου συμφέροντος⁴. Η δυνατότητα τακτοποίησης προβλέπεται στο άρθρο R. 621-1 του Code de justice administrative, όπου γίνεται αναφορά σε τυπικές παραλείψεις δεκτικές τακτοποίησης μετά την εκπνοή της προθεσμίας άσκησης του ενδίκου βοηθήματος ή μέσου, ενώ περαιτέρω θεσπίζεται ρητώς υποχρέωση του δικαστή, πριν κηρύξει το απαράδεκτο, να καλέσει τον διάδικο σε τακτοποίηση. Θα επανέλθουμε αμέσως παρακάτω στο εύρος των παραλείψεων που είναι δεκτικές τακτοποίησης κατά το γαλλικό δίκαιο, σε σύγκριση με τα κρατούντα σε εμάς.

Διάταξη που επιτρέπει την τακτοποίηση εντός της πρώτης δίκης είναι σε εμάς κατ' εξοχήν αυτή του άρθρου 139Α ΚΔΔ, όπως προστέθηκε με την παρ. 5 άρθρ. 22 ν. 3226/2004 και αντικαταστάθηκε και ισχύει σήμερα με το άρθρο 25 παρ. 6 ν. 4509/2017. Η διάταξη ορίζει ότι «Αν υπάρχουν τυπικές παραλείψεις, ο πρόεδρος του πολυμελούς δικαστηρίου ή ο εισηγητής ή ο δικαστής του μονομελούς δικαστηρίου καλεί, και μετά τη Συζήτηση, τον πληρεξούσιο δικηγόρο ή τον υπογράφοντα το δικόγραφο δικηγόρο, στους οποίους έχει χορηγηθεί η σχετική πληρεξουσιότητα, σε κάθε περίπτωση, είτε αυτοί έχουν παρασταθεί αυτοπροσώπως είτε με δήλωση είτε δεν έχουν παρασταθεί, ή τον διάδικο, στην περίπτωση που ο τελευταίος παρίσταται αυτοπροσώπως, να τις συμπληρώσουν ή να τις καλύψουν, τάσσοντας εύλογη κατά την κρίση του προθεσμία. Τα στοιχεία που προσκομίζονται για την κάλυψη των τυπικών παραλείψεων επιτρέπεται να είναι και μεταγενέστερα της συζήτησης». Συναφείς διατάξεις που προβλέπουν και ρυθμίζουν την κάλυψη ειδικότερων αλλά πλέον συνηθισμένων, μεταξύ άλλων μορφών, τυπικών πλημμελειών είναι αυτές του άρθρου 28 παρ. 3 ΚΔΔ για τα στοιχεία της νομιμοποίησης του δικαστικού πληρεξουσίου και το άρθρο 277 παρ. 1 ΚΔΔ για την προσκόμιση ελλείποντος παραβόλου. Η συνταγματικότητα ιδίως της διάταξης του άρθρου 139Α ΚΔΔ δεν ετέθη σε αμφισβήτηση, παρά το ότι κάποιος θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι αντιβαίνει την αρχή της ισότητας των διαδίκων.

Αντιθέτως, η συζητούμενη παραπεμπτική απόφαση ΣτΕ 2460/2021 θέτει σε ευθεία αμφισβήτηση το συνταγματικό κύρος της δυνατότητας δεύτερης προσφυγής στη διοικητική δίκη, πέραν του ειδικότερου ζητήματος που τελικώς παραπέμπεται.

Επισημαίνεται κατ' αρχάς η κατά έναν τρόπο όξυνση του διαλόγου που έχει αναπτυχθεί για το συγκεκριμένο ζήτημα μεταξύ νομοθέτη ή μάλλον των εκόντων και ασκούντων τη νομοθετική πρωτοβουλία και του δικαστή. Στις ρητορίες της αιτιολογικής έκθεσης του άρθρου 382 ν. 4700/2020 περί ύπαρξης ικανού αριθμού πολιτών εγκλωβισμένων στο παλιό καθεστώς της τυπολατρικής αντιμετώπισης του ζητήματος των δεκτικών θεραπείας τυπικών παραλείψεων, η σχολιαζόμενη απαντά εκούσα-άκουσα. Ρητώς τοποθετείται αντίθετα επί των αιτιολογιών της ρύθμισης του άρθρου 70 παρ. 1 ΚΔΔ, που επίσης στερούνται του απαιτούμενου βάθους. Δεν είναι φυσικά επαρκής λόγος θέσπισης της δυνατότητας άσκησης δεύτερης προσφυγής η εξομίωση με τα ισχύοντα για την αγωγή κατά ΚΔΔ ούτε η δυνατότητα της Διοίκησης να επανέλθει στην έκδοση της διοικητικής πράξης για τυπικό λόγο. Για αυτό ο νομοθέτης «εισπράττει» το σχόλιο της σκ. 16 ότι «οι αντιλήψεις όμως αυτές υπό τις οποίες θεσπίστηκε η ρύθμιση είναι νομικά εσφαλμένες». Η σχολιαζόμενη όμως αυτή απόφαση προχωράει και σε άλλες κριτικές σκέψεις που μπορούν να συζητηθούν περαιτέρω. Η προσφυγή, λέει η απόφαση, δεν προσομοιάζει με τα προβλεπόμενα στον ΚΠολΔ ένδικα βοηθήματα, απαντώμενο μόνον στο πλαίσιο της διοικητικής δικονομίας. Στην πραγματικότητα όμως, η προσφυγή συνιστά από την άποψη της γενικής δικο-

⁴ Ορισμός από J.-C. Bonichot/P. Cassia/B. Poujade, *Les grands arrêts du contentieux administratif*, 2e ed., LGDJ, Paris, 2009, σελ. 822 (στο σχόλιο στην απόφαση CE, Sect., 26 juin 1959, Syndicat Algérien de l'éducation surveillée CFDT). Από τη γαλλική βιβλιογραφία, ιδίως D. Chabanol, *La régularisation des requêtes devant la juridiction administrative*, AJDA, 1993, σελ. 331· J.-P. Pietri, *La régularisation des requêtes devant le juge administratif*, Mélanges J. Waline, Dalloz, Paris, 2002, σελ. 695.

σημειώνεται, «η αξίωση για διάγνωση της διαφοράς εμπεριέχει την αξίωση έκδοσης απόφασης που να αναφέρεται στην ουσία της υπόθεσης»⁷.

Συνεπώς, η εισαγωγή από τον νομοθέτη, υπό την επιφύλαξη των ρυθμίσεων του οποίου τελεί το δικαίωμα δικαστικής προστασίας, με την επιφύλαξη της αρχής της αναλογικότητας, της δυνατότητας επανάσκλησης του ενδίκου βοηθήματος που απορρίφθηκε για λόγους τυπικούς, όχι μόνον δεν αντιβαίνει αλλά στην ουσία θάλπει το δικαίωμα δικαστικής προστασίας. Ούτε άλλωστε μπορεί να θεωρηθεί ότι η σταθερότητα των διοικητικών καταστάσεων υπερέχει της θεμελιώδους αξίωσης του κράτους δικαίου οι παράνομες διοικητικές πράξεις να εξαφανίζονται ή να τροποποιούνται, όταν από τη φύση της διαφοράς ανακύπτει η τελευταία αυτή εξουσία.

Για τον λόγο αυτό προβλέφθηκε η δυνατότητα τακτοποίησης-διόρθωσης-συμπλήρωσης των τυπικών παραλείψεων από το άρθρο 139^A ΚΔΔ. Για τον ίδιο λόγο το άρθρο 62 παρ. 4 ΚΔΔ εισάγει τον κανόνα σύμφωνα με τον οποίο μετά την απαγγελία της δικονομικής ακυρότητας το δικαστήριο διατάζει να επαναληφθεί η πράξη, εκτός αν έχει ήδη επέλθει απώλεια του σχετικού δικαιώματος ή η επανάληψη αποκλείεται για άλλον λόγο.

Άλλωστε, παρά το γεγονός ότι η διάταξη του άρθρου 70 πρ. 1 ΚΔΔ αναφέρεται σε απόρριψη για τυπικούς λόγους, είναι σαφές ότι δεν καλύπτονται εκ των πραγμάτων όλα τα δικονομικά παράδεκτα. Δεν καλύπτονται δηλαδή παράδεκτα που σχετίζονται με την άσκηση της προσφυγής χωρίς την προηγούμενη άσκηση τυχόν προβλεπόμενης ενδικοφανούς προσφυγής, ούτε καλύπτεται η άσκηση της εκπρόθεσμης πρώτης προσφυγής. Ούτε περαιτέρω νομιμοποιείται η άσκηση προσφυγής από πρόσωπο που δεν είχε προς τούτο έννομο συμφέρον. Εξάλλου, στην πράξη η σχετική διάταξη ερμηνεύεται και εφαρμόζεται με τρόπο συστατικό: Δεν μπορούν να προβληθούν λόγοι διαφορετικοί από αυτούς που προβλήθηκαν με την πρώτη προσφυγή και εν γένει η δεύτερη δίκη δεν μπορεί να εξέρχεται των ορίων της νομικής και πραγματικής αιτίας υπό τις οποίες ηγήθη η πρώτη. Εξάλλου, ο ασκών τη δεύτερη προσφυγή βαρύνεται με την προσκόμιση των στοιχείων που αποδεικνύουν την τελεσιδικία, καίτοι πρόκειται για γεγονότα γνωστά στο δικαστήριο⁸.

Η ορθολογική χρήση των μέσων και η αποφυγή αδικαιολόγητης επιβάρυνσης των διοικητικών δικαστηρίων αποτελούν εκδηλώσεις κανόνων συνταγματικής περιωπής. Είναι όμως και αρχές που πραγματώνονται –ας μας επιτραπεί η έκφραση– επιχειρησιακώς. Εναπόκειται στην επιμέλεια των δικαστικών πληρεξουσίων-δικαστικών παραστατών να συντάσσουν τα δικόγραφα και εν γένει να επιμελούνται την τήρηση των δικονομικών τύπων, ώστε η υπόθεση του εντολέα τους να καθίσταται επί της ουσίας ακουστή από τον δικαστή. Άλλωστε, η καθοδήγηση και υποστήριξη των διαδίκων, ως προς την τήρηση αυτών των τύπων, αποτελεί θεμελιώδη λόγο μεσολάβησης προσώπων που έχουν δικολογική ικανότητα, ιδίως δικηγόρων. Εναπόκειται βέβαια και στους δικαστικούς σχηματισμούς, ιδίως μέσω ουσιαστικής εμπλοκής στην προδικασία, να εντοπίζουν προφανώς παράδεκτα ένδικα βοηθήματα και γρήγορα να οδηγούνται είτε σε απόρριψη σε συμβούλιο είτε στο ακροατήριο. Οι χρόνοι της συγκεκριμένης υπόθεσης που απασχόλησε τη ΣτΕ 2460/2021 είναι ενδεικτικοί τέτοιων επιχειρησιακών, θα λέγαμε, αδυναμιών, που δεν είναι ασυνήθεις, αδικούν το επίπεδο κατάρτισης των διοικητικών δικαστών, αλλά ομολογουμένως τείνουν να περιοριστούν μέσω απλών μεθόδων (βλ. ιδίως το δελτίο υπόθεσης στο Συμβούλιο της Επικρατείας, κατά τον Κανονισμό Λειτουργίας του, όπου εντοπίζονται τα προφανή παράδεκτα). Τον Δεκέμβριο του 2007 ασκήθηκε αίτηση ακύρωσης στο ΣτΕ επί διαφοράς ουσίας, η υπόθεση

⁷ Σ.-Ι. Κουτνατζής, *Η συνταγματοποίηση του δικονομικού δικαίου – Δικαστής και δικαστική προστασία*, Σάκκουλας–Nomos, 2019, σελ. 205.

⁸ Για την άσκηση-θεραπεία τυπικών παραλείψεων, τη δεύτερη προσφυγή, τη δεύτερη αγωγή, τα συνταγματικά αλλά και πρακτικά δικονομικά ζητήματα που εγείρονται συναφώς, βλ. αναλυτικά Ηλ. Κουβαρά, *Το παραδεκτό στη Διοικητική Δίκη*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2021, σελ. 191 κ.ε.

συζητήθηκε τον Νοέμβριο του 2011 και η απόφαση περί παραπομπής δημοσιεύθηκε τον Νοέμβριο του 2012. Στη συνέχεια, η υπόθεση επί προσφυγής με άκυρο δικόγραφο περιήλθε στο Διοικητικό Πρωτοδικείο το 2012, που την εδίκασε όμως τον Νοέμβριο του 2014 και εξέδωσε απόφαση τον Ιανουάριο του 2015.

Τέλος, επισημαίνεται σε σχέση με το επιχείρημα που αντλείται από την ισότητα των διαδικών στη διοικητική δίκη⁹ ότι η διάταξη του άρθρου 70 παρ. 1 ΚΔΔ αφηρημένα θεωρούμενη, δηλαδή ανεξάρτητα από συγκεκριμένη δίκη, δεν εισάγει προνομιακή μεταχείριση υπέρ κάποιου προσώπου. Όλοι οι διάδικοι, είτε είναι ιδιώτες είτε ανήκουν στη Διοίκηση, μπορούν να μετέλθουν αυτής. Εξάλλου, και συγκεκριμένα θεωρούμενη, δηλαδή στο πλαίσιο της αυτής δίκης, το δικαίωμα επανάσκλησης προσφυγής δεν καταστρατηγεί την αρχή της ισότητας: Η διοικητική πράξη εξακολουθεί να ισχύει, καθ' όσον χρόνον εκκρεμεί η δεύτερη προσφυγή, ζήτημα ανατροπής δεδικασμένου δεν τίθεται, διότι το παραχθέν από την τελεσίδικη απόρριψη της πρώτης προσφυγής δεν εκτείνεται σε ουσιαστικά ζητήματα, ενώ σε περίπτωση απόρριψης της δεύτερης προσφυγής προφανώς θα επιβληθεί εκ νέου δικαστική δαπάνη σε βάρος του ηττηθέντος διαδίκου. □

⁹ Αναλυτική πρόσφατη μονογραφία πραγματεύεται τις πολλές πλευρές της αρχής αυτής, βλ. Ιακ. Μαθιουδάκη, *Η ισότητα των διαδικών στη διοικητική δίκη – Μεταξύ κανόνων και πραγματικότητας*, Ανιόν, 2021, ιδίως ως προς το εδώ πραγματευόμενο ζήτημα σελ. 224 κ.ε.